

Wstęp. Badania społeczne antysemityzmu, Zagłady i Auschwitz 65 lat po II wojnie światowej

W 2010 roku minęło 65 lat od zakończenia II wojny światowej. Dnia 27 stycznia 1945 roku został wyzwolony obóz Auschwitz – miejsce, które pochłonęło najwięcej ofiar niemieckiego nazistowskiego ludobójstwa; miejsce, w którym zginęła największa liczba Żydów – ofiar Zagłady i, nie licząc Warszawy, największa liczba Polaków (w rozumieniu etnicznym) – ofiar wojny; symbol ludobójstwa, zagłady Żydów, męczeństwa narodów i narodowości, w tym Polaków. Auschwitz – miejsce, gdzie śmierć poniosło prawie milion spośród około sześciu milionów Żydów, ofiar Holokaustu (por. Gilbert 2000), i gdzie Żydzi stanowili większość z ponad co najmniej miliona stu tysięcy ofiar obozu (por. Piper 1992) – jest też swoistym symbolem antysemityzmu: uprzedzeń, nienawiści i dyskryminacji Żydów wiodących aż do ich unicestwienia.

Chociaż mija siódma dekada od zakończenia wojny i wśród żyjących znajdują się już nieliczni jej świadkowie, II wojna światowa pozostaje ważnym elementem pamięci zbiorowej w Polsce (por. Kwiatkowski i in. 2010). Ostatnia wojna, tragedia ludności polskiej, w tym zagłada prawie całej trzypółmilionowej żydowskiej społeczności Polski, stosunek Polaków do Żydów przed wojną, podczas wojny i okupacji oraz po wojnie były i są tematami szerokich i intensywnych debat publicznych, jakie zaowocowały publikacją eseju Jana Błońskiego *Biedni Polacy patrzą na getto* (1987) oraz książek Jana Tomasa Grossa *Sąsiedzi* (2000), *Strach* (2008) i *Złote żniwa* (2011). W tym kontekście ważnymi kwestiami pozostają Auschwitz, Holokaust i antysemityzm. Te trzy słowa symbole ewokują całą listę pytań badawczych. Czym jest dzisiaj dla nas – mieszkańców Polski – Auschwitz? Jaką wiedzę na temat obozu posiadamy, zwłaszcza czy wiemy, że Żydzi stanowili największą grupę ofiar? Czego symbolem jest dla nas – Polaków – Auschwitz, szczególnie czy jest raczej symbolem polskiego męczeństwa, czy żydowskiego Holokaustu? Jaki jest stosunek Polaków do Żydów? Jak szeroko rozpowszechniony i jak głęboki jest antysemityzm w Polsce, w jej różnych regionach i środowiskach? Czy mamy do czynienia z jednego rodza-

ju antysemityzmem, czy z różnymi antysemityzmami? Co o Auschwitz, Zagładzie i Żydach wiedzą i sądzą młodzi Polacy? Jak efektywne są rozmaite działania edukacyjne i informacyjne dotyczące Zagłady i Auschwitz? Jaki skutek odniosły debaty o stosunkach polsko-żydowskich wywołane publikacją książek Jana Tomasa Grosa? Jak doświadczenie wizyty w miejscach pamięci, takich jak Auschwitz, Majdanek czy Treblinka, zmienia myślenie młodych? Czy wzrost wiedzy o Zagładzie i Auschwitz zmienia postawy, zwłaszcza czy eliminuje antysemityzm?

Niniejszy tom zawiera artykuły, w których podjęto próbę udzielenia odpowiedzi na te pytania. Ich autorzy są związani z Uniwersytetem Jagiellońskim: z Instytutem Socjologii oraz Instytutem Europeistyki i Centrum Badań Holokaustu. Swoje teksty napisali, opierając się na referatach wygłoszonych podczas Sympozjum „Antysemityzm, Holokaust i Auschwitz w badaniach społecznych”, które odbyło się 9 września 2010 roku w Żydowskim Muzeum Galicja w Krakowie i było zorganizowane przez Uniwersytet Jagielloński – Instytut Socjologii i Katedrę Judaistyki – oraz Żydowskie Muzeum Galicja.

Artykuły zawarte w niniejszym opracowaniu powstały na podstawie empirycznych badań społecznych przeprowadzonych przez autorów lub na ich zlecenie przez instytucje badania opinii społecznej w latach 2009–2010. Niektóre z badań własnych autorów artykułów były kontynuacją badań zrealizowanych w latach poprzednich lub odwoływały się do nich. Dotyczy to zwłaszcza: socjologicznych sondażowych badań nad antysemityzmem realizowanych przez zespoły pod kierunkiem Ireneusza Krzemińskiego w latach 1992 i 2002 (Krzemiński 1996; 2004), etnograficznych badań Aliny Całej nad wizerunkiem Żyda w kulturze ludowej (Cała 2005), antropologicznych badań nad antysemityzmem tradycyjnym, kierowanych przez Joannę Tokarską-Bakir (2008), oraz socjologicznych badań Marka Kuci z lat 1998–2005 nad świadomością Auschwitz w Polsce (Kucia 2005; 2007).

Oprócz tematyki i źródeł empirycznych artykuły zawarte w tomie łączy wspólna, aczkolwiek szeroka perspektywa badawcza oraz inspiracje teoretyczne. Perspektywą łączącą prezentowane tu teksty jest perspektywa społecznych badań empirycznych, wykorzystujących zarówno dane pochodzące z wcześniej przeprowadzonych badań, jak i dane wywołane metodą sondażu realizowanego albo techniką wywiadu kwestionariuszowego na ogólnopolskiej próbie reprezentatywnej, albo techniką ankiety audytoryjnej wśród młodzieży szkolnej, a także metodami jakościowymi: dyskusja grupowa – zogniskowany wywiad grupowy oraz analiza dyskursu. W badaniach autorów tego tomu pojawiają się też te same pytania, jak również pytania z innych wymienionych badań prowadzonych wcześniej. Inspiracje teoretyczne artykułów prezentowanych w tym tomie płyną między innymi z prac Maurice’a Halbwachsa (1969 [1925]) o „społecznych ramach pamięci”, Paula Ricoeura (2007) o pamięci i zapominaniu, Pierre’a Nory (1996) o „miejscach pamięci” oraz Iwony Irwin-Zareckiej (1994) i Barbary Misztal (2003) o „wspólnotach pamięci”.

Tom otwiera artykuł Marka Kuci prezentujący i interpretujący najważniejsze wyniki jego ogólnopolskich badań sondażowych z 2010 roku, uzupełnionych o niektóre wyniki z jego badania jakościowego, dotyczących świadomości Auschwitz w Polsce oraz antysemityzmu Polaków. Wyniki sondażu z 2010 roku są zestawione z wynikami wcześniejszych badań autora oraz z danymi pochodzącymi z innych źródeł.

W drugim artykule Katarzyna Stec prezentuje wyniki swoich badań i analiz ilościowych i jakościowych, przeprowadzonych w latach 2009–2010 wśród młodzieży odwiedzającej miejsca pamięci utworzone na terenach byłych obozów koncentracyjnych i zagłady w Auschwitz-Birkenau, na Majdanku i w Treblince.

Kolejny tekst, autorstwa Marka Kuci, Marty Duch-Dyngosz i Mateusza Magierowskiego, przedstawia odkrycia jakościowego badania pamięci zbiorowej o Auschwitz i stosunku do Żydów w trzech wspólnotach pamięci katolików w Polsce. Badanie przeprowadzone techniką zogniskowanego wywiadu grupowego w 2010 roku z przedstawicielami trzech środowisk katolickich w trzech miastach – Klubu Inteligencji Katolickiej w Krakowie, Rodzin Radia Maryja w Rzeszowie i Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego – pogłębia odkrycia sondażu Marka Kuci, których wyniki autor omówił w artykule zamieszczonym w tym tomie.

Marta Duch-Dyngosz, opierając się na własnych badaniach jakościowych – zogniskowanych wywiadach grupowych przeprowadzonych w 2010 roku w Bobowej, przedstawia z kolei sposoby upamiętniania Żydów w tej małopolskiej miejscowości, będącej przed Zagładą centrum chasydyzmu.

Mateusz Magierowski, autor następnego artykułu, analizuje dyskurs różnych polskich elit symbolicznych w debacie wokół książki *Strach* Jana Tomasza Grossa oraz komentuje wyniki ogólnopolskich badań sondażowych przeprowadzonych na początku i pod koniec dyskusji na temat tej książki w 2008 roku.

Ostatni, szósty artykuł autorstwa Łukasza Opozdy podejmuje analizę dyskursu środowisk polskiej skrajnej prawicy w debacie o *Strachu* Grossa.

W artykułach zawartych w tym tomie zamieszczono pierwsze relacje z większych projektów badawczych. Każdy z autorów przygotowuje i zamierza opublikować książki lub kolejne artykuły, które przyniosą pogłębione analizy prezentowanych tutaj wyników, ich dalsze interpretacje oraz szersze ujęcia teoretyczne. Już te publikowane w niniejszym opracowaniu pokazują jednak, że jako społeczeństwo stajemy się bardziej świadomi naszej przeszłości – jej wymiaru dotyczącego polskich Żydów, relacji polsko-żydowskich oraz Holokaustu i Auschwitz. Stajemy się też bardziej otwarci na **innych** i mniej antysemiccy. Przedstawione tu wyniki społecznych badań pokazują również, jak wiele jeszcze pozostaje do zrobienia w kwestii poznania i przyswojenia dziejów naszego kraju sprzed ponad 65 lat, w tym zwłaszcza dziejów Zagłady, oraz ile pracy trzeba jeszcze włożyć, aby zbudować bardziej otwarte społeczeństwo.

Bibliografia

- Ambrosewicz-Jacobs J. (2003), *Me, Us, Them: Ethnic Prejudices among Youth and Alternative Methods of Education: The Case of Poland*, Universitas, Cracow.
- Błoński J. (1987), *Biedni Polacy patrzą na getto*, „Tygodnik Powszechny”, 11 stycznia.
- Cała A. (2005), *Wizerunek Żyda w polskiej kulturze ludowej*, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Gilbert M. (2000), *Never Again: A History of the Holocaust*, HarperCollins, London.
- Gross J.T. (2000), *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka*, Pogranicze, Sejny.
- Gross J.T. (2008), *Strach. Antysemityzm w Polsce tuż po wojnie. Historia moralnej zapaści*, Znak, Kraków.
- Gross J.T., Grudzińska-Gross I. (2011), *Złote zniwa. Rzecz o tym, co się działo na obrzeżach zagłady Żydów*, Znak, Kraków.
- Halbwachs M. (1969 [1925]), *Społeczne ramy pamięci*, przeł. M. Król, PWN, Warszawa.
- Irwin-Zarecka I. (1994), *Frames of Remembrance. The Dynamics of Collective Memory*, Transaction Publisher, New Brunswick–New Jersey.
- Krzemiński I. (red.) (1996), *Czy Polacy są antysemitami?*, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Krzemiński I. (red.) (2004), *Antysemityzm w Polsce i na Ukrainie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Kucia M. (2005), *Auschwitz jako fakt społeczny. Historia, współczesność i świadomość społeczna*, Universitas, Kraków.
- Kucia M. (2007), *KL Auschwitz w percepcji polskich uczniów*, „Pro Memoria”, nr 27, s. 99–108.
- Kwiatkowski P.T., Nijakowski L.M., Szacka B., Szpociński A. (2010), *Między codziennością a wielką historią. Druga wojna światowa w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Muzeum II Wojny Światowej, Gdańsk–Warszawa.
- Misztal B. (2003), *Theories of Social Remembering*, Open University Press, Philadelphia.
- Nora P. (1996), *Realms of Memory: Rethinking the French Past*, Columbia University Press, New York.
- Piper F. (1992), *Ilu ludzi zginęło w KL Auschwitz. Liczba ofiar w świetle źródeł i badań 1945–1990*, Wydawnictwo Państwowego Muzeum w Oświęcimiu, Oświęcim.
- Ricoeur P. (2007), *Pamięć, historia, zapomnienie*, Universitas, Kraków.
- Tokarska-Bakir J. (2008), *Legends of Blood. Anthropology of the Holocaust*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa.